

УДК 37.03 (04)

Євгенія Ємельяненко
(м. Запоріжжя)

ГЕНДЕРНА МАРГІНАЛЬНІСТЬ В ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ: ВЧОРА, СЬОГОДНІ, ЗАВТРА

У статті аналізуються проблеми і перспективи впровадження роздільного навчання в контексті кризових явищ у сфері сучасної освіти. Обґрунтовується, що гендерна ідентифікація є провідним чинником формування особистісної цілісності, яка визначає розуміння власних місця і ролі в суспільстві. Перенасиченість середовища навчання різноманітною та суперечливою інформацією, особистісні особливості сучасної молоді роблять застосування диференційованого підходу вкрай важким для вчителя, в той час як діти потребують поглибленого індивідуального підходу. У таких умовах можливість здійснення корисного виховуючого впливу суттєво зменшується. Принципи роздільного навчання постають тією альтернативою, що уможливить і врахування об'єктивних особливостей дітей, визначених статтю, і формування належної та стійкої гендерної ідентифікації учнів, попередження особистісної амбівалентності й маргіналізації.

Ключові слова: гендерна роль, гендерний стереотип, ідентичність, маргінальність, роздільне навчання.

Питання цілеспрямованого формування світоглядних настанов нового покоління засобами гуманітарної політики щороку набуває все більшої значущості. «Новий українець» з цілісним і міцним ціннісно-смысловим стрижнем, що матиме як національно-патріотичне, так і інтегративно-космополітичне підґрунтя, – сьогодні один із головних чинників конкурентоспроможності держави, її гідного місця на міжнародній арені, її потужності та єдності.

Проте, зважаючи на динамічні соціокультурні трансформації сучасні молоді, українці відчують швидше маргіналізуючий вплив середовища щодо своїх світоглядних позицій, що аж ніяк не сприяє формуванню стійкої ідентифікації. Це стосується найрізноманітніших сфер: етнонаціональної, мовної, релігійної, професійної, сфери особистих стосунків, дозвілля тощо.

Первинною сферою прояву маргіналізації як явища сьогодні, окрім інших, можна визначити сферу гендерних ідентифікацій. Це є суцільний світоглядний пласт, який впливає на ідентифікацію та майбутню діяльність особистості в більшості вимірів її соціокультурних практик.

Провідним важелем формування світогляду нового покоління є освітні установи. Навчально-виховні заклади, до яких залучається абсолютна кількість дітей, підлітків та юнаків і в межах яких проводять більшість часу в період особистісного становлення, накладають визначальний відбиток на останній процес. Порівняти за потужністю цей вплив можна, мабуть, лише з впливом родини.

Повноцінний аналіз теоретичних і практичних проблем формування стосунків учнів різної статі, підготовки молоді до сімейного життя привернули увагу таких науковців, як М. Боришевський, Г. Ващенко, Т. Говорун, В. Кравець, О. Кузнецова, І. Мезеря, В. Постовий, І. Трухін та ін. Актуальність зазначеної теми розглянуто в наукових дослідженнях таких зарубіжних вчених, як В. Ескрідж, Г. Еттерберг, О. Контула, Т. Нурміаго, Д. Сандбі та ін.

Сьогодні постає проблема зв'язку між низкою питань, що визначають мету цієї роботи. Яким чином гендерні ідентифікації, що формуються на етапі первинної соціалізації, визначають подальшу ідентифікацію особистості? Чи є вітчизняні навчальні заклади стереотипізованими за гендерною ознакою? Яким чином це впливає далі на процес включення особистості до соціокультурних практик?

У наш час суспільна взаємодія характеризується перенесенням на ювенільний вік моделі дорослого життя з усіма її шаблонами, смислами і цінностями. Така практика «дорослого формату життя» несвідомо пронизує більшість елементів ігрової та навчальної діяльності. Через це визначення гендерних ролей у ХХІ столітті вже не постає однозначним, як імітація жіночих і чоловічих гендерних ролей минулого століття. З одного боку, позитивним вбачається набуття широкої свободи вибору щодо гендерної ідентифікації, а з іншого – змиваються вектори і межі її формування.

Трансляція «дорослих» цінностей дитячій аудиторії через ЗМІ, Інтернет та інші канали комунікацій стає різновидом комерційних спекуляцій. У середовищі навчального закладу (в умовах безпосередньої взаємодії з однолітками) смисли і цінності знаходять поле для свого практичного прояву та підтвердження.

Як наслідок, у змішаному, гетерогенному за статевою ознакою навчальному середовищі процес обміну суперечливими соціальними стереотипами та генерація нових набуває значного масштабу, навчальна діяльність як така у свідомості учнів відсувається на другий план. При цьому формуючий вплив щодо гендерних ролей, який отримує молодь в освіті, не є раціонально планованим і має «жіноче обличчя». Вже починаючи з ідентифікації гендерних ролей у суспільстві світогляд молоді набуває характеристики помежевого, маргінального. Не формується чіткого та послідовного уявлення про те, що є екзистенційно й соціально сутнісне для жінок та чоловіків, який спектр їх природних і суспільних ролей тощо.

Сучасна система освіти створює середовище такого формату, що школа постає як середовище спілкування з імітацією форм взаємодії дорослого життя, а не як спеціальна сфера діяльності (навчальної, виховної), до якої має бути залучена особистість ювенільного віку. В умовах збільшення осіб у навчальній аудиторії, навчального навантаження та обсягів інформації, ускладнення самого змісту сучасної освіти, реальні можливості викладача утримати в аудиторії «робочу» атмосферу, врахувавши при цьому потреби всіх учасників, дотримавшись принципів гуманістичного та диференційованого підходів, створивши сприятливий морально-психологічний клімат, приділивши увагу кожному і так далі, суттєво звужуються.

Постає питання: наскільки викладач у сучасних умовах справді володіє необхідними компетенціями для навчання і виховання дітей різної статі *одночасно*? І не просто навчання і виховання, а психологічної підтримки, розвитку, реалізації стратегічного цілепрямованого впливу на нове покоління громадян.

Сьогодні той формуючий вплив, який отримують діти у сфері гендерної соціалізації, має «жіноче обличчя» і більшою мірою є стихійним, в той час як первинне сприйняття соціального навантаження статі впливає на ідентифікації і в інших сферах. Як наслідок, вже починаючи з ідентифікації власної гендерної ролі світогляд молоді набуває характеристики помежевого, маргінального.

В останні десятиліття в практиці західних навчальних закладів (переважно, Британії та США) актуальності набуває відродження тенденції щодо впровадження шкіл із розділом дітей за ознакою статі в межах навчальної діяльності.

Згадаємо, що процеси сегрегації за ознакою статі у сфері освіти як дискримінуючі були заборонені протягом ХХ століття в межах руху за права жінок. Наскільки це є актуальним сьогодні в межах трансформацій гендерної проблематики. Наскільки спільне чи роздільне навчання сприяє або перешкоджає реалізації прав людини за теперішніх умов, і наскільки воно сприяє або перешкоджає ефективності навчально-виховного процесу.

На це питання є, як мінімум, два погляди, що мають, відповідно, власні аргументи:

1) з *одного боку* – страх самого явища сегрегації; створення прецеденту нерівності; уявлення про необхідність взаємодії з представниками різних статей та неповноцінність соціалізації в моностатевому освітньому просторі; острах формування нетрадиційних статевих орієнтацій і подібне;

2) з *іншого боку* – фактичні дані про підвищення якості освіти; можливість забезпечити специфічні потреби особистості, що притаманні ювенільному віку, змодельовати формат діяльності й застосувати такі технології навчання, які більш враховують об'єктивні психофізіологічні відмінності представників різної статі; атмосфера розкнутості та невимушеність процесу навчання; відсутність порівняння за здібностями, які є об'єктивно різні; обмеження перенесення гендерних стереотипів тощо.

Далі належно порушуються такі питання: чи сприяє навчання у гомогенних за статевою ознакою групах усталенню процесів ідентифікації? Чи навпаки – маргіналізує особистість? Виходячи з тези про первинність гендерної ідентифікації для подальших процесів самовизначення особистості це питання не є дивним.

Звернемося спершу до історії роздільного та змішаного навчання, причин переходу до сумісного навчання, а потім до розгляду аргументів сучасної ситуації.

Пік розвитку освітніх установ по всій Європі прийшовся на період Просвітництва – XVII–XVIII століття. Найбільш розповсюдженою роздільна освіта стала у XIX столітті, оскільки ця проблема актуалізувалась через залучення до навчання в освітніх закладах жінок, які раніше отримували освіту майже виключно вдома. Майже в кожній розвиненій країні світу тією чи іншою мірою і сьогодні практикується роздільне навчання, хоч спільне навчання допоки визначається загальноприйнятим стандартом. Проте флагаманами теорії та практики роздільного навчання за правом є

Великобританія та США, тож на їх досвіді коротко звернемося до історичних аспектів.

Історично у Великобританії реалізовувалось роздільне навчання, хоч останнім часом багато шкіл перейшли на сумісне навчання. Насамперед, це стосується державних загальноосвітніх шкіл у першу чергу. Такі корифеї навчання, як Ітон, Харроу, Челтнем, Родуїн, Харогіт та інші приватні освітні заклади, дотримуються принципу роздільного навчання. Так, на сьогодні Британія майже цілком зберегла власний історичний принцип роздільної освіти, який був спрощений із впровадженням державного регулювання шкільної справи і впровадженням обов'язкової фінансованої державою освіти. Адже очевидно, що сумісна організація освіти є значно дешевшою.

Трохи інші причини відмови від роздільного навчання сформувалися у США: там історично перенесені з Британії принципи були трансформовані в межах боротьби за права жінок і національних меншин. У 1972 році США приймають закон, що забороняє статеву сегрегацію дітей у публічних школах, що одразу викладає полеміку в педагогічних та освітянських колах. Закон про заборону сегрегації відміняють у 2006 році. Проте реакція, що проявилась на відміну заборони в першу чергу – це неспокій у середовищі правозахисників, яким у забороні сегрегації вбачався гарант унеможливлення рецидиву дискримінації осіб, які навчаються, за статевою ознакою, на боротьбу з якою протягом ХХ століття було витрачено стільки сил.

Роздільна освіта в епоху Просвітництва (пізніше також) практикувалась і на територіях, підконтрольних Російській Імперії на той момент часу. Так, всі пансіони, гімназії, прогімназії, училища та інші заклади були організовані за цим принципом. Виняток становили комерційні училища та деякі приватні навчальні заклади, де навчання реалізовувалось сумісно. Обсяг знань, який надавався у жіночих освітніх закладах, був на порядок вужчим у порівнянні з чоловічими навчальними закладами. Вужчим був і спектр прав, що отримували випускниці.

У 1918 році було впроваджено обов'язкове спільне представників обох статей. Цей захід був спрямований на усунення безправності жінок у сфері освіти, що існувала до цього. Тільки на період Другої світової війни роздільне навчання було частково відновлене, проте ця реформа торкнулася невеликої кількості закладів

освіти й носила експериментальний характер (приблизно 2% контингенту). Результати експерименту були оцінені як неуспішні і подальша реалізація реформи була відмінена. У 1954 році сумісне навчання знову стало загальною нормою на законодавчому рівні. Сьогодні на території пострадянського простору роздільне навчання не заборонене, проте реалізується переважно в межах проєктів-лабораторій.

Тож, які аргументи та об'єктивні причини, що зумовлюють ефективність роздільного та сумісного навчання? Почнемо з прихильників спільного навчання як більш звичного на сьогодні.

Принцип формування складу тих, хто навчається, із хлопчиків, і з дівчаток одночасно зумовлений в першу чергу пріоритетом дотримання їх рівноправного навчання. Окрім того, що такий принцип дозволяє реалізувати рівні права чоловіків і жінок, він суттєво знижує собівартість освіти, допомагає краще вирішувати дисциплінарні проблеми та інше. Його прихильники наполягають, що роздільна освіта не краща за спільну за своїм змістом та якістю, вважаючи психофізіологічні відмінності представників різної статі у ювенільному віці несуттєвими. Вони посилаються на відсутність переваг у рівні знань із математики та природничих наук, вербальних навичках, загального ставлення до навчання, розвитку гендерних стереотипів, проявів агресії та специфіці ставлення до протилежної статі.

Проте очевидними недоліками сумісної освіти є суттєве ускладнення проблем статевого виховання та формування ролей, пов'язаних із особливостями статі. Передача традиційно чоловічого або традиційно жіночого соціального досвіду (що, до речі, не передбачає їх абсолютного домінування) майже повністю нівелюється в системі сумісної освіти і стає сумбурною. Саме з сумісною освітою іноді пов'язують занепад моральності [1].

Права на освіту чоловіків і жінок мають бути рівні, проте потреби ніколи рівними не стануть. Тож, чи можна забезпечити задоволення різних потреб через забезпечення виключно рівності прав без інших гарантів?

Прибічники роздільної освіти як головний аргумент висувують той факт, що хлопчики та дівчатка з погляду психофізіології розвиваються по-різному. В першу чергу це стосується термінів формування різних систем центральної нервової системи, яка у хлопчиків порівняно з дівчатками уповільнена приблизно на два

роки. Це зумовлює вищу успішність навчання дівчаток на певних вікових етапах і, відповідно, пригнічення та недостатній рівень уваги до хлопчиків.

З іншого боку, хлопчики отримують переваги у математиці, економіці, міжнародних відносинах, точних науках, викладання яких, як традиційно «чоловічих» предметів, моделюється за «чоловічим» зразком.

На противагу цьому зауважується, що оскільки дівчатка є більш акуратні, слухняні та дисципліновані, основні заходи виховання орієнтовані на ці показники, яких хлопці природно не можуть продемонструвати у підлітковому віці. Основними «ярликами», що отримують хлопці, є дефіцит уваги, неспроможність до концентрації, надлишкова збудливість, агресія. Тож взагалі сучасна школа організована за «жіночим» зразком: сидіти рівно, слухняно, слухати, робити акуратні записи тощо. У хлопців-підлітків часто виникають проблеми щодо відповідності цим вимогам.

Також існує думка, що при спільному навчанні хлопці неминуче переймають жіночі якості (відсутність настанов протесту, посидючість, прагнення сподобатись тощо) та надзвичайно звикають до жіночої підтримки, опіки й допомоги. У результаті хлопці сприймають жіночий стереотип соціальної поведінки як більш правильний; втрачають відчуття цінностей чоловічого характеру.

Хлопці й дівчата об'єктивно мають відмінні особливості мислення і сприйняття. Для тих і для інших необхідно диференціювати форми та прийоми викладання, при чому зовсім не є необхідним розробляти відмінні програми: відмінними мають бути не зміст, а спосіб подачі матеріалу та спосіб взаємодії. Цілком достатньо вивчати одну й ту саму програму з різною ритмікою, різними темпами, з урахуванням гендерної специфіки побудови навчального заняття. Окрім цього, це забезпечить можливість належного виховного впливу в розрізі гендерної ідентифікації. Наскільки викладач може забезпечити одночасно відповідний спосіб подачі матеріалу як для дівчаток, так і для хлопців в умовах обмеженої кількості часу та надлишку інформації? Викладач – не «людина-оркестр», його можливості також мають об'єктивні межі.

Так, наприклад, змагання серед дівчат варто проводити більш обережно, оскільки дівчата більш емоційно реагують на невдачу, в той час як у хлопців суперництво є додатковий цілком органічний стимул. Дівчата потребують, щоб їм спочатку ретельно пояснили і

лише потім дали до виконання завдання. Хлопці надають перевагу самостійному виконанню завдання з подальшим розбором помилок.

Все вищеозначене, на перший погляд, свідчить на користь роздільного навчання. Проте чимало науковців стверджують, що відмінності між представниками різної статі суттєво перебільшені, тож високих результатів навчання можна досягти і при сумісному навчанні, застосовуючи індивідуальний підхід. Крім того, учасники змішаних робочих груп при навчанні передають один одному свої позитивні якості. Зокрема, стверджується, що роздільне навчання заважає виробленню навичок спілкування із протилежною статтю та сприяє розвитку застарілих уявлень про соціальні ролі чоловіків і жінок. При сумісному навчанні діти виробляють здатність до взаємодії з різними людьми як за статтю, так і за віком. Відповідно, на думку прихильників сумісного навчання, роздільне навчання унеможлиблює виконання школою її соціальної ролі, збіднює та звужує можливості розвитку особистості.

Проте прихильники сумісного навчання, які вбачають єдиний раціональний спосіб подолання відмінностей між дітьми різної статі у диференційованому підході, не оговорюють питання, яким чином його можна практично реалізовувати в умовах перевантаження як змісту та інформаційного наповнення освіти, так і інтенсифікації самого процесу навчання. Подекуди в сучасних умовах (економічних, організаційних, методичних тощо) викладач об'єктивно не має можливостей забезпечити цей диференційований підхід, а інколи – не володіє необхідними компетенціями на достатньо високому рівні. У результаті під загрозою опиняється результат навчально-виховного процесу: як якість знань, так і сфера ідентифікації особистості. На державному рівні ключовий аргумент на користь сумісного навчання: у порівнянні з роздільним організувати його значно дешевше та простіше.

Проте щодо вітчизняної педагогічної практики можна дещо зауважити. По-перше, перспектива впровадження роздільного навчання, розробка програм, підручників тощо має бути оцінена заново, відповідно до сучасних умов та реалій, а не в розрізі соціальних проблем столітньої давнини. Педагогічна практика має визнати сьогоднішню перспективність такого підходу, звісно, не абсолютизуючи його. По-друге, негативні риси, які здобули спільне навчання в сучасних умовах, є очевидними, як і кризовий стан навчально-виховного потенціалу сучасної школи. Наразі будь-які

аргументи на користь чи проти роздільного навчання є голослівними, оскільки така практика майже відсутня. Не розповсюджуючи її на всі загальноосвітні школи, варто формувати низку закладів, що на постійній основі реалізовували б таке навчання (як приватних, так і державних) для уможливлення вибору та отримання дійсних прикладних результатів для пошуку подальших альтернатив вирішення освітньої кризи. Тож перспективами подальших досліджень постануть роботи у сфері окремих аспектів роздільного навчання, що створять основу для його системної реалізації в майбутньому.

Література:

1. Безрукова В. С. Основы духовной культуры (энциклопедический словарь педагога) [Електронний ресурс] / В. С. Безрукова. – Екатеринбург, 2000. – Режим доступу : http://spiritual_culture.academic.ru.

Yemelyanenko E. O. Gender marginality in educational environment: yesterday, today and tomorrow

The problems and prospects for the introduction of a separate study in the context of the crisis in the field of modern education. Substantiated that gender identity is a leading factor in the formation of personal integrity, understanding that defines its own place and role in society. Oversaturation learning environment versatile and conflicting information, personal characteristics of today's youth do use a differentiated approach is extremely difficult for teachers, while children require in-depth individual approach. In such circumstances, the possibility of educating beneficial impact is significantly reduced. The principles of segregation arising To the alternative that will allow consideration of objective and characteristics of children defined by sex, and the formation of good and stable gender identity of students, preventing personal ambivalence and marginalization.

Keywords: *gender role, gender stereotype, identity, marginality, separate study.*

Емельяненко Е. О. Гендерная маргинальность в образовательной среде: вчера, сегодня, завтра

Анализируются проблемы и перспективы внедрения раздельного обучения в контексте кризисных явлений в сфере современного образования. Обосновывается, что гендерная идентификация является ведущим фактором формирования личностной целостности, которая определяет понимание собственных места и роли в обществе. Перенасыщенность

среды обучения разносторонней и противоречивой информацией, личностные особенности современной молодежи делают применение дифференцированного подхода крайне тяжелым для учителя, в то время как дети требуют углубленного индивидуального подхода. В таких условиях возможность осуществления полезного воспитывающего влияния существенно уменьшается. Принципы отдельного обучения становятся той альтернативой, которая позволит и учесть объективные особенности детей, обусловленные полом, и формирование надлежащей и устойчивой гендерной идентификации учеников, предупреждение личностной амбивалентности и маргинализации.

Ключевые слова: *гендерная роль, гендерный стереотип, идентичность, маргинальность, отдельное обучение.*